

neoliberalna evropa - globalizacija ekonomskog života i ekonomski spektakl (II)

54032 W
alpar lošonc

Ostalo je u tamnim mrljama: oblici povezivanja i prožimanja organizacije rada makroekonomsko strukture, splet kulturnih normi i institucija u čemu se izražava najamni odnos, konkurenčija među kapitalima itd, odnos Zapadne i Istočne Evrope, integracija postsocijalističkih sistema u besomučnu konkurenčiju svetske konfiguracije, integracija Evrope sa »različitim brzinama«. Da li ovo ujedinjenje može da promeni pravac i strukturu evropskog prostora koji ima kontinuitet počev od XIII i XIV veka, odnos između postfordizacije i posmoderne kulture (pri čemu ovo poslednje nije forma dominacije multina- cionalnih korporacija u kasnom kapitalizmu)?

2. U kriznim procesima sedamdesetih i osamdesetih, povodom čega je kapital preuzeo punu ofanzivu, nezaposlenost je igrala naglašenu ulogu. Zbog već više puta analiziranih uzroka — moći sindikata, korporativističke tradicije, forme povezivanja države i novih oblika kapitala, sposobnost stvaranja novih radnih mesta — nezaposlenost je postala specifični evropski problem.³⁷ Američka privreda sa izuzetnom sposobnošću preorientisanja, stvaranja segmenta tržišta rada se fleksibilnim uslovima zapošljavanja je naspram Evrope stvorila mnoga radna mesta — uz produbljivanje podela i stvaranja marginalizovanih formi rada. Po statistikama između 1972 i 1983 prosečna stopa rasta nezaposlenosti u Evropi se povećala od 3% do 11%. U tom periodu Evropa beleži stopu porasta stanovništva koja je sposobna za rad, naspram Amerike i Japana, gde ova stopa stagnira.

U pogledu strukture nezaposlenosti, Evropa je veoma heterogena. Skala razlike se kreće napr. od švedskog i norveškog slučaja gde su korporativistički odnosi dobili nove podsticaje i nove oblike³⁸: obimni programi unapredavanja investicija koji su povezani sa politikom zapošljavanja i visokom stopom zaposlenosti u javnom sektoru. Na drugom kraju bi se našla Velika Britanija koja je otpuštanjem sa posla i smanjivanjem stopa zapošljavanja u javnom sektoru podsticala deregulisanje tržišta rada. Jedan izveštaj o Evropi predviđa 1.800.000 novih radnih mesta pomoću oživljavanje trgovine, razgradnjem carinskih formalnosti, kreditima za pospešivanje investicijskih delatnosti i pojačanim evropskim kompetencijama na svetskom tržištu³⁹ (istina u dužem roku, u kratkom roku predviđa se i smanjivanje radnih mesta). Ideologija takvog povećavanja produktivnosti koja se zasniva na povećanom volumenu proizvodnih jedinica koja nedovoljno uzima u obzir regionalizaciju u postmodernom dobu nudi takav oblik hegemonizacije prostora koji je problematičan. Regionalizacija, ne u poslednjem redu, je izražena i preko različitih segmentacija rada tržišta. Sindikalne tradicije, preduzetnička kultura, oblici ofanzive kapitala su samo neki faktori koji određuju ovaj prostor. Homogenizaciju evropskog prostora i tržišta rada ne možemo tretirati ni na osnovu neproblematizovane postindustrijske paradigme, koja po nekim pretpostavkama, prevazilazi polarizacije prethodne, industrijske paradigme i postaje dominantna u pogledu zapošljavanja. Procesi prevazilaženja kriznih erupcija u Evropi su pre karakteristični jednom dijalektikom industrializacije i deindustrializacije, dijalektikom razmaha tercijarnog sektora, automatizacije uslužnih delatnosti koji se oslanjaju na »hiplndustrijalizaciju« (Atali).⁴⁰ Uprkos bitnim promenama u postfordističkom periodu analize veoma jasno pokazuju da cikličnost ekonomije i nadalje u bitnoj meri zavisi od industrijske proizvodnje, da je konkurentna pozicija određena industrijskim parametrima kao i da postoji jak uticaj strukture i stope zaposlenosti u industriji na zaposlenost uopšte. U poslednjoj deceniji povećava se opseg neregularnog zapošljavanja, oroženih radnih ugovora, zapošljavanje jeftine radne snage koja socijalno nije zaštićena⁴¹. Intenzivne polarizacije u mikrokosmosu, konkurenčija u pogledu radnih kvalifikacija, erozija starih slojeva i uzlet novih nagoveštava konflikte koje neoliberalni projekat Evrope ostavlja netematizovanim.

3. Kolebanje novca na svetskim tržištima, novi oblici novca koji postaju sve apstraktniji i čija fleksibilnost je naprosto neuvhvatljiva, sistem berze sa strahovitim brzinama, berzanski krahovi na stalno podsećaju da je naše doba trijumf »demonia monetarizma«.⁴² Novac proizvodi novu realnost sa svim elementima moći i kao suvereni društveni odnos uslovljava socijalizaciju u robnom društvu. (Zar poslednja decenija nije izraz cinizma »demonia monetarizma« gde se pokušaj obnovi-

ljenja američke hegemonije sprovodi preko monetarističkog uzleta uz očigledne slabosti makroekonomiske konfiguracije, zar berzanski krah 1987 nije izraz ovog cinizma kada posle svade o kamatnim stopama, investitori ubrzano — strahujući od toga da će Federal Reserve Bank proštriti kriterijume — prodaju obveznice i izbjegi krah koji nije imao uticaja na »realnu ekonomiju«, »samo na život nekih ljudi«).

Neoliberalna-neoklasična teorija nikad nije uvažila činjenicu da je novac društveni odnos⁴³. Pojednostavljenje odnose prema novcu, prema »novčanom ograničenju« redukuje ga na prosti finansijsko sredstvo, na prodrženu ruku racionalizma. Nije društveni odnos koji posreduje strukturu moći nego otečovljeni kvantitet, naturalna-iskustvena mera ili da citiram *Dona Patinkina*, fizička egzistencija⁴⁴. Kao instrument, čiji, kvantitet, odnosno dinamika, kod monetarista, tipa ala *Fridman*, biva manipulisana od strane mudrih državnih planera, odvojen je od »prave« realnosti koja je uobičena po nahodenju samosvestnog uma ekonomskih subjekata kao utilitarnih životinja⁴⁵. Odvojen je jer ne može poremetiti realne odnose, novac je kategorija koja je neutralna najkasnije u dugom roku. Neoliberalno inspirisani predlog o ujedinjenju Evrope ostavlja praznine u pogledu najvažnijeg aspekta svog predmeta, u pogledu normalizacije i regulisanja konflikata između monetarnih režima koji su određeni klasičnim-konfliktim odnosima. Društvene klase u borbi za hegemoniju nad državnim aparatom institucionaliziraju različite oblike novca, što dokazuju istraživanja od odnosa između forme novca i blokova hegemonije.⁴⁶

Samosvest demona monetarizma se izražava u nemačkom predlogu da se centralna banka i njene institucije uživaju autonomiju: time se predočava monetarno stvaranje realnosti⁴⁷. Evropska monetarna konkurenčija, sudaranje različitih blokova hegemonije ima jednu čvrstu referencijsku tačku: nemačku marku čija pozicija je obezbedena monetarnim suverenitetom. Specifični nemački monetarizam koji ima svoju drugu tradiciju određuje okvir u kojem se kreće korpa evropskih valuta.⁴⁸ Osiguran je »merkantilističkim« poduhvatima, jakom markom i nastojanjima nemačke Centralne Banke da osigurava svoju valutu od spekulativnih talasa američkih finansijskih špekulacija i deregulisanog finansijskog tržišta. Francuzi koji su pretrpeli mnoge gubitke zbog slabosti njihove valute, jakе marke i spekulativnih fluktuacija finansijskih tržišta bi žeželi garant protiv finansijskih nestabilnosti što vide upravo u zajedničkom monetarnom sistemu. Tačerovska monetarna strategija koja je u »mimetičkom« položaju naspram američkog monetarizma, uždigla je finansijsku sferu ostavljajući pustoš u »realnoj« ekonomiji⁴⁹. Ona je profitirala iz deregulisanja sves finansijskog prostora, što objašnjava englesko protivljenje jačoj državnoj intervenciji i snažnoj legislativi u ovoj oblasti.

Američki autori se žale na neuspehe medunarodne koordinacije,⁵⁰ medutim evropska situacija tokom prošle decenije ne pothranjuje ovakve vapaje: evropske centralne banke su primuđene da svojim intervencijama brane vrednost dolara čija suviše velika oscilacija može imati nesagledive posledice. Fin de siecle u monetarnoj sferi ne daje još sigurne znakove evropske ofanzive. Čak je i Bundesbanka koja strogo sprovodi finansijsku disciplinu na kontinentu primuđena da svojim upitanjima i nadziranjem drži vrednost dolara. Novija razmišljanja o potiskivanju dolara od strane marke, o predstojećoj bici za Istočnu Evropu treba da uzmu u obzir upravo ovu specifičnu poziciju evropskog monetarizma naspram dolarskih supremacije,⁵¹ koja se ne zasniva na uzajamnosti.

Monetarna sfera možda opravdava pomalo preteranu i provokativnu izjavu Alena Minka o jednoznačnosti nemačkog

37. A. Glyn and B. Rowthorn: West European Unemployment: Corporatism and Structural Change, in: American Economic Review, 1988/2, 194-199.

38. Ibid: 198.

39. P. Cechini: Europa 92, Der Vortell des Binnenmarktes, Baden-Baden 1988.

40. Vidi: R. Boyer, J. Mistral: Accumulation, inflation, crised, Paris 1978, 245. M. Aglietta, A. Brender: Les Métamorphoses de la société salariale, Paris, 1984, 150.

41. Hirsch, Roth: 129.

42. M. Aglietta, A. Orlean: La violence de la monnaie, Paris, 1982, 12.

43. A. Lipietz: Disorder in..., ibid: 41.

44. Vidi knjigu S. de Brunhoff: Les rapports de argent, Paris, 1979.

45. D. Patinkin: Money, interest and prices, Harper, 1965, 181.

46. Aglietta, Orlean: Ibid: 289.

47. P. Groux: Monnaie, crise économique, Grenoble, 1977.

48. H. Herr, A. Westphal: Zum Verhältnis von realwirtschaftlicher und monetärer Integration Westeuropas, in: Prokla, 1989/75, 75.

49. H. Herr, A. Westphal: Europäisches Währungssystem: DM-Club oder demokratisches Westeuropa, in: WSI-Mitteilungen, 1988/77.

i evropskog pitanja. Da li je problem postavljen u tako izoštrenom, alternativnom vidu kako to čine *Her* i *Vestfal*, po kojima Nemačka mora da bira između toga da bude mladi partner SAD-a, prihvatavši kaos neregulisanih finansijskih tržišta⁵³ i oslabljene šanse za evropsku integraciju ili reduciranje uloge DM i nemačke hegemonije radi evropskog ujedinjavanja? Prihvatanje ove druge mogućnosti će sasvim sigurno promeniti monetarne okvire ali to neće dovesti, u pitanje nemačku monetarnu hegemoniju. Istraživanja pokazuju da bi supstitucija DM sa ekijem smanjilo neizvesnosti u finansijskoj sferi, istinsu bilo bi dolarsku supremaciju i smanjilo bi negativne efekte nemačkog viška. Ipak jedno pitanje ostaje: određivanje odnosa ekija i dolara, koje zavisi od finansijske dinamike u Frankfurtu, dok se druge evropske zemlje moraju prilagodavati na ovaj način uspostavljenoj dolarskoj vrednosti ekija.⁵⁴ Sabravši dosada rečeno: ne očekujem da će demon monetarizma ispariti sa lica ovog dela sveta. Monetarni režimi očigledno zavise od modela akumulacije — fordizam je već pokazao zlu čud zahtalnog kreditnog novca koji podređuje realni domen. Post-fordistički modeli akumulacije sa težnjom ka deregulisanju i fleksibilizaciji nisu ukinuli razmah finansijske sfere, štaviše podstakli su novčani zanos. Krhke trenutne i delimične ravnoteže ne mogu razmrsiti glavne protivrečnosti. Svaka domišljata globalizacija evropskog prostora mora da računa sa istovremenom centralizacijom i frakcionalizacijom monetarnog režima⁵⁵ koji se ne da totalizovati preko velikog tržišta koje se spontano nameće samosvesnim evropskim subjektima.

4. Koje mogućnosti nudi evropska integracija u pogledu »politike proizvodnje« odnosno mikroekonomskih odnosa? Mikroelektronička revolucija, fleksibilno prilagodavanje proizvodnih postrojenja elektronskoj kontroli, elektronske informacione tehnike menjaju okvir politike proizvodnje, između novih tehnoloških medijuma i novih oblike najamnih odnosa postoji jasna veza: tehnološki parametri su posredovani klasnom borbom.⁵⁶ Već spomenuta neproblematizovana koncepcija post-industrijske paradigmе koja predviđa da svaka zemlja prolazi kroz istu fazu razvoja obećava i homogenizaciju mikroekonomskih odnosa.⁵⁷ Tercijarizacija međutim ne prouzrokuje ujednačavanje mikro-ekonomskih uslova, nasuprot tome ide ukorak i sa klasnim raslojavanjem i interregionalnom polarizacijom. Post-fordističko doba čiji horizonti se pojavljuju i koje predstavlja pre jedan period prelaska, prevazilaženja kriznih procesa u prethodnim decenijama, nego dovršenu društveno-ekonomsku formaciju, dozvoljava kombinacije različitih mikroekonomskih odnosa gde se mešaju i tradicionalne težijske forme sa fordističkim i postfordističkim organizacijama rada.⁵⁸ To uslovjava stalnu polarizaciju u profesionalnim odnosima, gde se pojavljuju i stari kolektivistički ugovori, noviji tipovi individualnih ugovora.⁵⁹ Nameće se pitanje artikulacije ove pluralnosti kao i moguća hegemonija koja će se uspostaviti u domenu mikroekonomije odnosno u mikro-odnosima. Pitanje je da li koncept mikroregulisanja, »proizvodnog povezivanja« koji se nudi i na levici i na desnici⁶⁰ kao realni cilj sindikata, može poslužiti za osmišljavanje konflikata ovih odnosa. Mikroregulisanje postavlja problem i moguće operacije između menadžmenta, kao i samih radnika. Premda ofanziva kapitala, reorganizacija klasnih konstelacija omogućuje i autoritarno postavljanje investicionih ciljeva od strane menadžmenta, nikako se ne može govoriti o tome da u Evropi postoji takav normativni konsenzus u pogledu mikroodnosa kao u Japetu.⁶¹ Nova vrsta kooperacije između radnika je u još većoj meri neizvesna: tako napr. uslužne delatnosti koje bi trebale da budu par excellance medijum post-industrializacije pre pokazuju žestoke socijalne konflikte no horizonte kooperacije.⁶² Automatizacija funkcija koja se ubrzano uводi je tipičan primer toga da novi tehnološki medijumi utiču na konfiktne situacije u mikroodnosima: uslužne delatnosti su postale utocište za rastući višak radne snage ali automatizacija slabih njihov radno-intenzivnih karaktera, što izaziva socijalne sudare, otpor automatizaciji, konflikte između manjine radnika koji su visoko kvalifikovani i onih koji su dekvalifikovani. Individualizovanje procesa rada, obrazovanje statusnih, partikularnih grupa, socijalni darvinizam koji dobija nove impuse kombinovan sa dekadentnom svešću o katastrofi, desolidizirano društvo,⁶³ difuzija proizvodnih, radnih i potrošnih normi kao i veliki broj nezaposlenih potkopava temelj kolektivne reprezentacije interesa. Sindikatima, koji su u okviru modernizacije povezivali ekonomsko i socijalno, članovima klasičnog korporativističkog trougla se gubi tlo pod nogu ako ne uspeju ugraditi nove strategije. Fragmentizovano post-moderno društvo, difuzija u ekonomskom prostoru više ne omogućuje staro makrokorporativističko povezivanje realne najamnine i produktivnosti.

Različitost najamnih odnosa i mikroekonomija koji su uktovljeni u različite socijalne kontekste i nespremnost čvrstih predstavnika neoliberalne ekonomske filozofije, kao što je četveroska Engleska da prihvate legislativu na evropskom nivou ističe problem globalnog regulisanja radnih odnosa. Mnoge britanske i francuske firme na uzoran način primenjuju fleksibilizaciju radnih odnosa pojačavajući automatizaciju i odstranjujući sigurnost zapošljavanja.⁶⁴ Posledica takvih mikroekonomskih odnosa su teritorijalna dezintegracija nejednakih odnosi među firmama i polarizovani radni odnosi. U drugim evropskim zemljama, kao u skandinavskom regionu i u nekim nemačkim firmama i italijanskim stvaraju se drugačiji radni odnosi koji su posredovani socijalnim konsenzusom iz-

među firmi, sindikata, univerziteta i lokalnih administracija. Prvi model dovodi (pored teritorijalne polarizacije) do finansijske koncentracije u urbanim zonama, disperziji specijalizovanih postrojenja u ruralnim područjima sa daleko nižim najamninama.⁶⁵ Drugi model omogućuje interregionalnu solidarnost i sasvim drugačije socijalne parametre. Time međutim skala razlika nije iscrpljena. Jedna druga podela bi važila u pogledu onih (napr. neke zapadno-nemačke firme) koji primeđuju fleksibilizaciju na osnovu radnog vremena i tehnoloških mogućnosti i onih (napr. neke britanske firme) koji fleksibilizaciju zasnivaju na politici prema najamnina.⁶⁶

Neoliberalna misao o velikom tržištu koja je totalizovana i koje se postavlja »velikim« konsenzusom skreće pažnju sa osnovnih problema u odnosu na mikroekonomске odnose regulisanje, »refeudalizaciju radnih odnosa«. Dosadašnje blokiranje konstituisanja minimalnih kriterijuma je danak koji se plaća tvrdoglavoj doslednost neoliberalizma.⁶⁷

Nove tehnologije koje se predočavaju u novoj Evropi traže veoma kompleksne pripreme i u makro i mikroekonomskom domenu u pogledu kvalifikacionih, radnih parametara i uprave je neoliberalni tačerizam pokazao deficitne na tom terenu. Ne bi trebalo zaboraviti da analize evropskog radnog tržišta pokazuju neadekvatnost postojećih kvalifikacija, zatim relativne slabosti Evrope u mikroelektronskoj trci i uopšte nedostatke evropskih tehnoloških aktivnosti naspram SAD-a i Japana.⁶⁸ Ovi nedostaci se mogu prevazići ako Evropa ponudi i novu razvojnu strategiju u čijem koncipiranju mikroekonomija ima istaknuto mesto. Fordizam je proizvodio polarizacije čija osnova je bila protivrečnost između koncepcije i egzekucije u radnom procesu. Post fordizam, ako ikada dođe do njegovog ustoličenja i definitivnog ubličenja, mora da računa (i) sa drugaćnjim konfliktima koje međutim neoliberalima ostavlja u mraku.

5. U osamdesetim godinama autori koji su se bavili restrukturisanjem svetske ekonomije videli su radikalnu cenzuru na ovoj sceni. Po jednoj dramaturgiji pred našim očima se obrazuje nova svetska podela rada, naime između Severa i Juga, između razvijenih i nerazvijenih zemalja pri čemu se kapital premešta tražeći jeftinu radnu snagu, obrazujući tržište rada na svetskom nivou. Za drugu dramaturgiju nije toliko važno premeštanje privrednih kapaciteta koliko obrazovanje decentralizovanih proizvodnih lokacija i u razvijenim i u nerazvijenim zemljama, koje su kontrolisane od strane multinacionalnih ekonomija. I jedna i druga teorija nudi koncept koji se zasniva na tome da je kapital hipermobilan, da prebacuje svoje snage nevidenom brzinom i da se moć korporacija enormno povećava. *Dejvid Gordon* je veoma podrobno kritkovao obe dramaturgije,⁶⁹ naročito veru o zastarelosti države u međunarodnim relacijama, neranjivost multinacionalnih korporacija, bezrezervnu decentralizaciju i hipermobilnost kapitala. Ovde će navesti samo pouku o domenu monetarizma. Naglašene državne aktivnosti u monetarnoj sferi u domenu određivanja kamatne stope odražavaju svetski sistem koji u pogledu investiranja u realnu ekonomiju nije otvoreniji nego pre jedne dece. Mobilnost kapitala u »realnoj ekonomiji« nije veća nego u tom vremenu.⁷⁰ Evropsko veliko tržište neće biti deo velike tržišne konfiguracije na svetskoj ravni koja bi funkcionalisala shodno neoliberalnim zamislima. Tipičan je strah ne-evropskih subjekata od toga da evropska integracija može izazvati talas novog protekcionizma koji bi, naprimjer, zajedno sa japanskim agresivnošću na svetskoj sceni potisnuo američku hegemoniju (ako ona uopšte postoji).⁷¹ Praksa korišćena u slučaju poljoprivrednih artikala ili restrikcija importa japanskih automobila⁷² daju dovoljno primera da takvi strahovi budu potvrđeni. Pored toga u domenima gde profiliraju veliki kapitali kao i u high-tech trci protekcionizam je veoma prisutan, besomučna konkurenca je potpomognuta sponzorstvom države. Evropsko ujedinjenje je korak u zauzimanje čvrste pozicije u toj konkurenčiji, pokušaj preuzimanja aktivne uloge u kreiranju svetskog prostora. U ovom poslednjem bismu mogli videti zajedno sa Lipietzom etički izazov za Evropu 1992: aktivna uloga u stvaranju novog svetskog finansijskog sistema, obezbeđivanje transnacionalnog kompromisa u domenu ekologije, radnog vremena, najamnine kao i kvaliteta života. Pitanje je samo da li neoliberalna strategija koja dominira scenom podaruje dovoljno potencijala za takav kompromis.

**

Evropa 1992. je rođena u sklopu restrukturisanja kapitala, rada krize. Međutim ono novo još nije realizovano, pre je u negativnim nagovještajima, jasna je samo negacija industrijske paradigmе, subjektno-centrične varijante industrijskog razvoja i rastakanje industrijskog društva. Ostalo je u tamnim mrljama: oblici povezivanja i prožimanja organizacije rada makroekonomskih struktura, spletu kulturnih normi i institucija u čemu se izražava najamni odnos, konkurenca među kapitalima itd, odnos Zapadne i Istočne Evrope, integracijapost-socijalističkih sistema u besomučnu konkurenčiju svetske konfiguracije, integracija Evrope sa »različitim brzinama«. Da li ovo ujedinjenje može da promeni pravac i strukturu evropskog prostora koji ima kontinuitet počev od XIII i XIV veka, odnos između postfordizacije i postmoderne kulture (pri čemu ovo poslednje nije forma dominacije multinacionalnih korporacija u kasnom kapitalizmu)?

□ □ □

- 50. B. Jessop et al.: *Ibid.* 68.
- 51. M. Feldstein: *Distinguished Lecture on Economic in Government Thinking about International Economic Coordination*, The Journal of Economic Perspectives, 1988/2
- 52. Grah, Teague: *Ibid.* 43.
- 53. Herr, Westphal: *Ibid.* 75.
- 54. *Ibid.* 85.
- 55. Aglietta, Orléan: *Ibid.* 53-89.
- 56. Vidi napr. Castells, Hirsch-Roth, *Ibid.*
- 57. Vidi Lipietzovu kritiku autora takve post-industrijske paradigmе (Rostow, Clark), *Le Capital et son espace*, *Ibid.* 151-175.
- 58. Hirsch, Roth: *Ibid.* 127.
- 59. A. Lipietz, D. Leborgne: *L'après fordisme et son espace*, *Les Temps Modernes*, 1988/aprili, 100-110.
- 60. B. Mahnkopf: *Die dezentrale Unternehmensorganisation – (klein) Terrän für neueproduktionsbündnisse?*, in: *Prokla*, 1989/76, 29.
- 61. Vidi: J. Foster, C. Woolfson: *Corporate Reconstruction and Business Unionism: the Lessons of Caterpillar and Ford*, 1978/174, in: *New Left Review*.
- 62. Castells: *Ibid.* 1392.
- 63. Hirsch, Roth: *Ibid.* 103.
- 64. Lipietz, Leborgne: *Ibid.* 102.
- 65. *Ibid.* 103.
- 66. B. Mahnkopf: *Ibid.* 31.
- 67. A. Lipietz: *Disorder...* *Ibid.* 50.
- 68. P. Patell and K. Pavitt: *European Technological Performance*, in: *European Affairs*, 1989/2, 56-65.
- 69. D. Gordon: *The Global Economy: New Edifice or Crumbling Foundations?* in: *New Left Review*, 198/168.
- 70. Gordon: 61.
- 71. E. Zupnick: *EC-US and 1992: a Prelude to Trade Wars*, in: *European Affairs*, 1989/2, 111-121.
- 72. F. P-Pelletier: *The European Automobile Industry in the Context of 1992*, *Ibid.* 88-95.